

2019-152

Archeologienota Wijnegem Merksemsebaan Zuid

Programma van Maatregelen

Bert ACKE en Maarten BRACKE

8-12-2020

1. Gemotiveerd advies

De archeologienota kadert in het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013. Naar aanleiding van een geplande aanvraag voor een omgevingsvergunning voor het verkavelen van gronden te Wijnegem Merksemsebaan (provincie Antwerpen), waarbij de totale oppervlakte van de betrokken percelen 3000m² of meer bedraagt, dient de initiatiefnemer een archeologienota toe te voegen aan de vergunningsaanvraag. De archeologienota dient opgemaakt te worden onder supervisie van een erkend archeoloog.

Het terrein, 80 537m² groot, heeft een onregelmatige vorm en is ten oosten van de Houtlaan, ten zuiden van de Merksemsebaan en ten westen en ten noorden van de Ertbruggestraat gelegen. Het is quasi volledig in gebruik als landbouwgrond, centraal in het zuiden is langsheen de Ertbruggestraat een hoevecomplex bestaande uit een woning en enkele loodsen/stallen aanwezig. Deze gebouwen zijn via een verharde oprit te bereiken vanaf de Ertbruggestraat. Van noord naar zuid loopt een hoogspanningsleiding over het terrein, centraal in het plangebied is een pyloon aanwezig. Ondergronds bevindt zich een NATOpijplijn die centraal van noordwest naar zuidoost over het terrein loopt en deels het verloop van de bovengrondse hoogspanningsleiding volgt. Langsheen enkele perceelsgrenzen in het westelijke deel van het plangebied zijn er bomenrijen.

Het plangebied is ca. 500m ten westen van de oude dorpskern van Wijnegem gelegen; toen de dorpskerk hier afbrandde in 1562, kwam de huidige kern tot ontwikkeling ca. 1km meer naar het oosten, langs de Turnhoutsebaan. Op de Ferrariskaart uit ca. 1777 zijn de Ertbruggestraat en een voorloper van de Merksemsebaan reeds aanwezig. Centraal in het zuiden worden op de plek van de huidige hoeve 2 gebouwvolumes afgebeeld. De rest van het plangebied is onbebouwd en in gebruik als landbouwgrond. Op de kaarten uit het midden van de 19de eeuw is meer detail van de bebouwing te zien. De Atlas der Buurtwegen toont 3 bouwvolumes bij elkaar, met iets ten westen ervan een losstaand volume langs de Ertbruggestraat, waarschijnlijk een schuur. Op de Vandermaelenkaart wordt het gebouwencomplex aangeduid als Den Nachtegael Cab. (Cabaret). Op de topografische kaart van 1863, en ook op de latere kaarten van 1892 en 1902) is van noord naar zuid een pad te zien dat van de Merksemsebaan naar de hoeve leidt. Het gebouwbestand lijkt niet gewijzigd te zijn. Dit is wel het geval op de luchtfoto van 1971: daar zijn de huidige gebouwen te herkennen, die echter niet meer overeenkomen met de 18de- en 19de-eeuwse gebouwen. De oorspronkelijke gebouwen stonden vlak aan de straat, terwijl de huidige meer naar achter liggen. De rest van het plangebied is in 1971 nog steeds onbebouwd. De elektriciteitspyloon is dan reeds aanwezig. In 1971 is de omgeving nog landelijk te noemen, maar vanaf de luchtfoto van 1979-1990 is de toenemende bebouwing rond het plangebied duidelijk te zien. Ook de Houtlaan is dan reeds aangelegd. De bouw van de huidige hoeve kan voor enige bodemverstoring gezorgd hebben. Ter hoogte van de NATOpijpleiding en de pyloon zal het bodemarchief volledig verstoord zijn. Voor het overige lijken er geen grootschalige verstoringen te hebben plaatsgevonden op het plangebied sinds eind 18de eeuw.

Het plangebied bevindt zich aan de westelijke rand van een oostwest georiënteerde rug. Deze rug bevindt zich tussen de valleien van het Groot Schijn in het zuiden en van het Klein Schijn in het noorden. Deze configuratie van een hogere, droge rug geprangd tussen 2 rivieralleen was een uitgelezen landschappelijke locatie en het is niet verwonderlijk dat Wijnegem zich op deze locatie ontwikkelde. Beide waterlopen bevinden zich op ruime afstand van het plangebied, en er zijn geen

andere natuurlijke waterlopen in de nabijheid van het terrein. Op het detail van het hoogtemodel is te zien dat maaiveld van het terrein zich over het algemeen rond +7,50m TAW bevindt, met een lager gelegen zone in het noorden (ca. +7,00m TAW) en een hoger gelegen zone ter hoogte van de hoeve en ten noorden ervan (ca. +8,00m TAW). Ter hoogte van een met struiken begroeide zone in het noorden is een opvallende verhoging merkbaar (tot ca. +8,50m TAW), mogelijk is er hier grond gestockeerd waarop begroeiing ontstond. Het terrein kent een verwaarloosbare erosiegraad. Op de bodemkaart wordt het plangebied hoofdzakelijk gekarteerd als I-Scm: matig droge lemig zandbodem met dikke antropogene humus A horizont, met leem op geringe of matige diepte. Dit zijn plaggenbodems.

Er kan aan het plangebied een hoog archeologisch potentieel worden toegekend. Wat opvalt zijn de vele sites uit de ijzertijd in de directe omgeving, die zowel getuigen van een dense bewoning als begraving in die periode. Daarnaast zijn ook de vele vol- en laatmiddeleeuwse sites opvallend, veelal gekend via veldprospectie. Zo bestaat de hypothese dat op het oostelijke deel van het plangebied (een deel van) de oude bewoningskern van Wijnegem kan gesitueerd worden. Kan de verhoogde zone ten oosten van de huidige gebouwen hiervoor een aanwijzing zijn? De hoeve op het terrein gaat minstens tot de 17de eeuw terug. Er lijken geen grootschalige grondverstoringen te zijn gebeurd op het terrein sinds eind 18de eeuw. Dit resulteert in een hoge archeologische verwachting, voornamelijk voor sites met grondsporen uit diverse archeologische periodes. De kans op aanwezigheid van in situ bewaarde steentijd artefactensites wordt als laag ingeschat: het terrein is ver verwijderd van natuurlijke waterlopen, er is geen uitgesproken helling aanwezig, er zijn geen bodemkundige aanwijzingen voor een verhoogd steentijd potentieel, en bij de diverse reeds uitgevoerde archeologische onderzoeken in de onmiddellijke omgeving - op de terreinen met gelijkaardige landschappelijke kenmerken - werd afgaande op de CAI nergens een in situ bewaarde steentijd artefactensite aangetroffen.

De schuren bij de hoeve worden gesloopt, maar het hoofdgebouw blijft behouden. Ook de bomenrijen, de hoogspanningsleiding en de NATO-pijplijn blijven gevrijwaard. Vervolgens wordt het terrein bouwrijp gemaakt en verkaveld in 155 bouwloten. Deze worden gegroepeerd in een westelijke, noordelijke en oostelijke zone, rond een centraal park met waterpartijen, groenzones en wandelpaden. Ook rond het te behouden hoofdgebouw van de boerderij komt een bouwlot te liggen, met mogelijke uitbreidingsmogelijkheden aan dit gebouw. Er wordt zowel in de oostelijke als in de westelijke zone een nieuwe wegenis aangelegd. De ontwikkeling van het plangebied gebeurt gefaseerd. Er zullen aanzienlijke grondwerken plaatsvinden op het plangebied: de afbraak van de gebouwen, het bouwrijp maken van de percelen, bodemingrepen voor aanleg van de wegenis, de wadi's en de nutsleidingen en -voorzieningen, funderingswerken, het optrekken van woningen, aanleg van tuinen en verhardingen, omgevingsaanleg. Ook het werfverkeer zal zijn invloed hebben op de ondergrond.

Het plangebied kent een hoge archeologische verwachting voor sites met grondsporen, in het bijzonder sites uit de ijzertijd en de volle en late middeleeuwen. Op basis van enkel het bureauonderzoek kan de aan- of afwezigheid van (een) archeologische site(s) echter niet met zekerheid aangetoond worden. De geplande werken zijn van die aard dat eventueel aanwezig archeologisch erfgoed bedreigd wordt. Er dient bijgevolg verder vooronderzoek te gebeuren. Verder vooronderzoek kan nuttige kennis bijbrengen over de vroegste kern van Wijnegem en over de ontwikkeling van deze omgeving, waarvan het archeologische belang in het verleden reeds

meermaals werd aangetoond. Dit verder vooronderzoek dient te gebeuren in uitgesteld traject, aangezien de verkaveling pas ontwikkeld wordt onder opschortende voorwaarde van het verkrijgen van een vergunning.

Het verder vooronderzoek bestaat uit een proefsleuvenonderzoek, de modaliteiten hiervan worden hieronder behandeld.

2. Administratieve gegevens en afbakening

Locatiegegevens: Antwerpen, Wijnegem, Merkssemsebaan Zuid

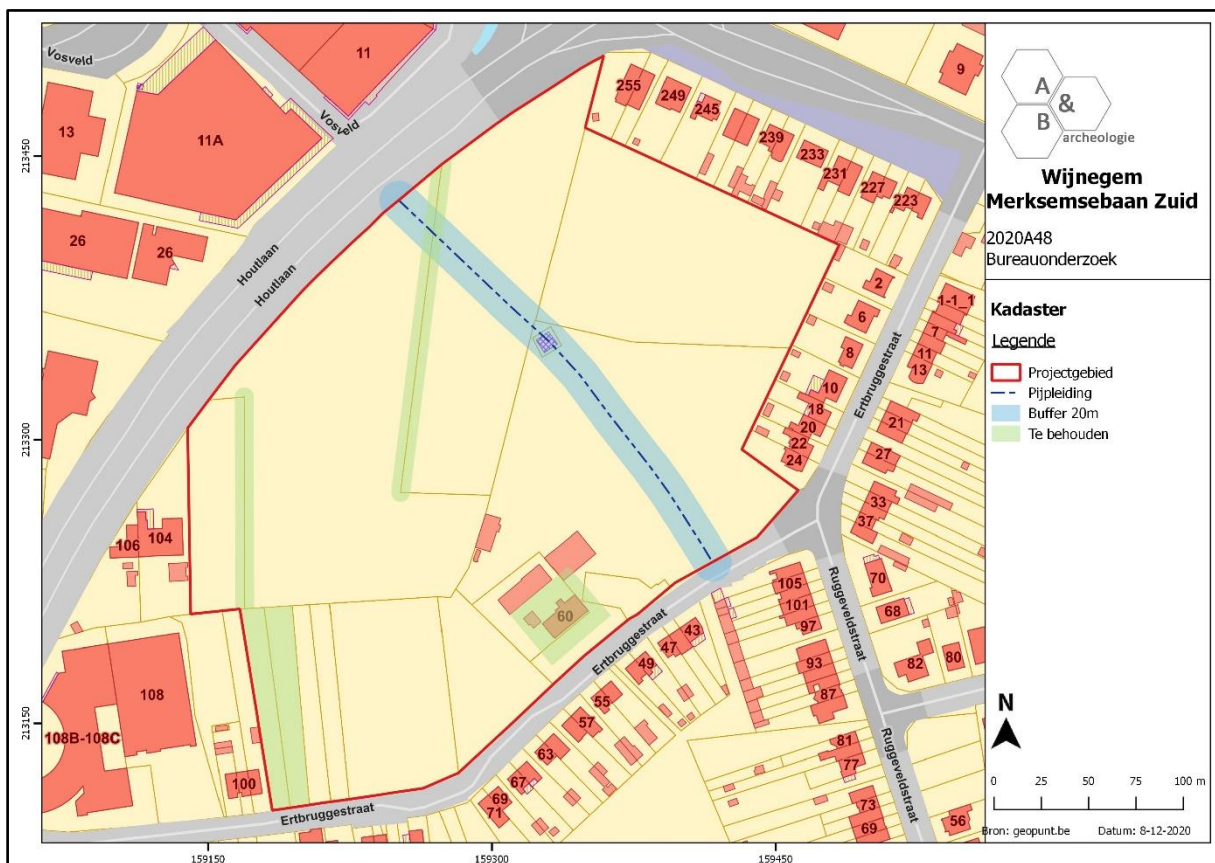
Lambertcoördinaten onderzoeksgebied: X: 158928,30 en Y: 213110,30; X: 159667,01 en Y: 213461,14

Oppervlakte plangebied: 80 537m²

Kadastergegevens: Wijnegem, sectie A, percelen 136y, 135e, 131a, 130f2, 127d, 127r, 126b, 123d, 122d, 121f2, 121x, 121a2, 121g2, 121h2

Ter hoogte van de NATOpijpleiding wordt een bufferzone van 20m breed (10m aan weerszijden van de leiding) gevrijwaard voor grondwerken, en dus ook voor archeologisch onderzoek. Deze bufferzone heeft een oppervlakte van 5 091m². Daarnaast worden ook bufferzones voorzien ter hoogte van de te behouden bomenrijen (buffer in totaal 5486m²) en het te behouden hoofdgebouw van de hoeve (buffer van 1407m²). Dit komt neer op een totale bufferzone van ca. 11 984m².

De totale onderzoekbare zone bedraagt hierdoor 68 553m².

Figuur 1 Uitsnede uit het kadasterplan met aanduiding van het projectgebied, de pijpleiding en de diverse bufferzones (bron: geopunt.be).

Figuur 2 Aanduiding van het projectgebied, de pijpleiding en de diverse bufferzones op de luchtfoto van 2020 (bron: geopunt.be).

3. Vraagstelling

Het doel van het onderzoek is om te achterhalen of er op het terrein één of meerdere archeologische sites aanwezig zijn en te bepalen welke maatregelen dienen te worden genomen voorafgaand aan de verdere ontwikkeling van het projectgebied. Daarnaast kan ook de verstoringsgraad in kaart gebracht worden. Hieronder worden enkele specifieke, niet limitatieve, onderzoeksvragen weergegeven.

- Zijn er archeologische sporen aanwezig? Welke spoorcategorieën komen voor?
- Wat is de bewaringstoestand van de aangetroffen sporen?
- Maken de sporen deel uit van één of meerdere structuren en behoren ze tot één of meerdere periodes?
- Zijn er indicaties omtrent artisanale activiteiten of aanwijzingen voor andere functionele eigenschappen?
- Wat is de relatie tussen de archeologische sporen en het landschap?
- Kan een archeologische site uitgesloten worden?
- Wat is de graad van verstoring binnen het plangebied?
- Zijn er vondsten en/of sporen te linken aan de onderzoeken die reeds werden uitgevoerd op en nabij het plangebied?
- Is een vervolgonderzoek noodzakelijk, en zo ja, wat is de afbakening en aan welke modaliteiten (strategie, onderzoeksvragen) moet dit voldoen?

4. Plan van aanpak (onderzoeksstrategie, -methode en –technieken)

Uit het verslag van resultaten kwam naar voor dat verder vooronderzoek met ingreep in de bodem door middel van proefsleuven de meest aangewezen methode is om het plangebied te onderzoeken. De afbakening van het onderzoeksgebied is te vinden op de boven- en onderstaande figuren. De voorziene onderzoeksmethode moet niet uitgevoerd worden indien de geplande werken alsnog niet zullen plaatsvinden.

Zowel het veldwerk als de verwerking en rapportage van de hieronder beschreven methode dient te voldoen aan de methodiek zoals beschreven in de Code van Goede Praktijk. Het onderzoeksdoel is succesvol bereikt indien de vraagstelling gefundeerd kan beantwoord worden.

- Randvoorwaarden

- 1) Het is noodzakelijk dat voorafgaand het uitvoeren van het verder vooronderzoek de bijgebouwen van de hoeve zijn gesloopt. Hierbij is het van belang dat de bodemingrepen tot een minimum beperkt blijven en dat bijvoorbeeld de funderingen en eventuele kelders blijven zitten in de grond. Op die manier wordt vermeden dat niet-gedocumenteerd archeologisch erfgoed beschadigd wordt. De ondergrondse structuren kunnen pas verwijderd worden indien het vooronderzoek heeft aangetoond dat er geen archeologische site aanwezig is, of – indien er wel een site aanwezig is – tijdens/na een eventuele opgraving van het terrein.
- 2) Gezien de grootte van het projectgebied en de opdeling in meerdere deelzones, zal de verkaveling gefaseerd gebeuren. De grenzen van deze fasering liggen op dit moment echter nog niet volledig vast. Het kan zijn dat ook het sleuvenonderzoek hierdoor gefaseerd zal moeten gebeuren. Indien dat zo is, dan zal er per fase een aparte nota worden opgesteld en ingediend bij Onroerend Erfgoed. Dit impliceert dat een eventuele opgraving/vrijgave van een deelzone van het terrein ook gefaseerd kan gebeuren.
- 3) **Voor het aanleggen van sleuven onder de hoogspanningsleiding worden de nodige veiligheidsregels in acht genomen, zodat er geen elektrische ladingen kunnen overslaan van de kabels naar bvb. de graafmachine. De erkend archeoloog die het sleuvenonderzoek zal uitvoeren neemt hierover voorafgaand contact met de netwerkbeheerder.**
- 4) **Er mogen geen grondwerken gebeuren in de bufferzone rond de NATOpijlijn. De erkend archeoloog die het sleuvenonderzoek zal uitvoeren neemt minstens 1 week voorafgaand de start van het onderzoek contact met de Belgian Pipeline Organisation om de aanvang van werken nabij de pijplijn te melden. Contactgegevens: BPO, Tarweschoofkazerne, Parkstraat 36, 3000 Leuven, tel. 016/248 642. Zie ook <https://www.bpo-nato.be/nl/travaux>.**

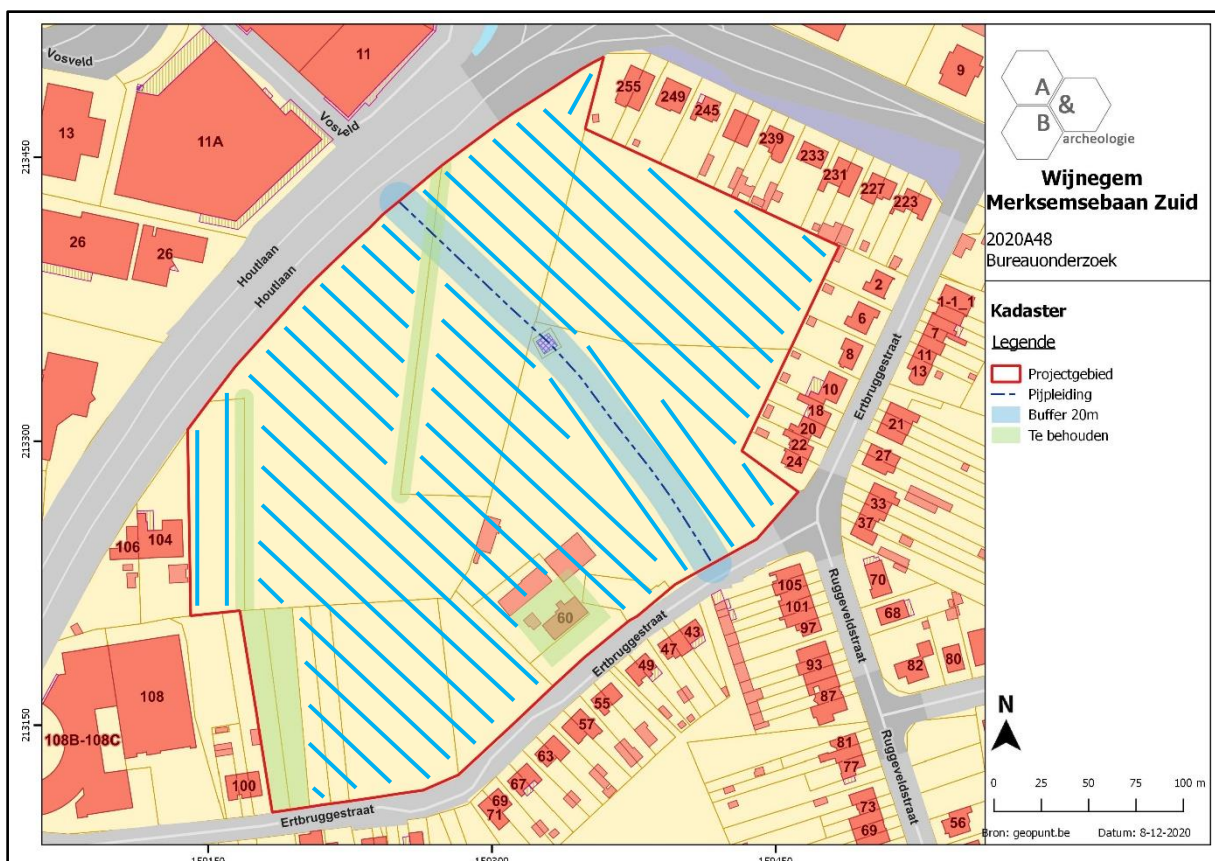

- Proefsleuvenonderzoek

Teneinde na te gaan of er archeologisch relevante grondsporen aanwezig zijn binnen deze deelzone, dient gebruik gemaakt te worden van de inplanting van parallelle, ononderbroken proefsleuven, met een tussenafstand van 12 à 15m van middelpunt tot middelpunt. Voor de uitgraving wordt gebruik gemaakt van een niet-getande graafbak. De sleuven zijn 1,80 tot 2m breed en mee met de lengterichting van het terrein georiënteerd, op die manier kan het grondverzet het meest efficiënt georganiseerd worden. Daarnaast worden extra volg-, dwarsleuven of kijkvensters aangelegd om beter inzicht te krijgen in de aard van de aangetroffen archeologische sporen. Deze worden vrij gekozen door de uitvoerende erkende archeoloog tijdens het veldonderzoek.

Er wordt 10%, oftewel ca. 6855m², van de onderzoekbare oppervlakte opengelegd door middel van sleuven en 2,5%, oftewel ca. 1714m², door middel van volg-, dwarsleuven of kijkvensters, zodat in totaal zo 12,5% oftewel ca. 8569m² onderzocht wordt.

De grond wordt gescheiden afgegraven en gestockeerd naast de sleuf. Het dichten gebeurt op zo'n manier dat de originele bodemopbouw opnieuw bekomen wordt en dat de draagkracht van de bodem minstens gelijk is aan de draagkracht voorafgaand de start van het veldwerk. Indien nodig worden kwetsbare sporen (bv. graven) afgedekt met waterdoorlatende doek.

Figuur 3 Indicatif sleuvenplan, geprojecteerd op het kadasterplan (bron: geopunt.be).

5. Gewenste competenties

Het team voor het proefsleuvenonderzoek moet bestaan uit minstens 2 archeologen met minstens 40 werkdagen veldervaring met proefsleuvenonderzoek. Minstens 1 van deze archeologen dient ervaring te hebben met onderzoek van meerperiodesites. Minstens 1 van deze archeologen dient minstens 200 werkdagen ervaring te hebben met onderzoek op lemige zandgronden en plaggenbodems.

6. Voorziene afwijkingen ten aanzien van de Code van Goede Praktijk

Er zijn geen voorziene afwijkingen ten aanzien van de Code van Goede Praktijk.